

Yleistajuinen esitys kielentutkimuksemme keskeisiltä työsaroilta.

MARTTI RAPOLA: **Kieli elää.** WSOy. Porvoo—Helsinki 1947. 234 siv.

Yleistajuisia kielitieteellisiä teoksia on maassamme ilmestynyt ani harvoja. Näyttää kuitenkin siltä, että kiinnostus tähän kansallisen tutkimuksemme keskeiseen alaan on vähitellen kasvamassa. V. 1944 julkaisi prof. Y. H. Toivonen arvokkaan tutkielmakokoelman »Sanat puhuvat», ja näköaloja avartavana ja tutkimustyön merkitystä valaisevana on otettu vastaan prof. Lauri Kettusen v. 1945 ilmestynyt muistelmateos »Tieteen matkamiehenä», joka osaltaan myös selvittelee kielen ongelmien ratkaisua. Viime vuoden lopulla ilmestyi prof. Martti Rapolan yleistajuinen teos »Kieli elää», jonka julkituloa on kieleemme kehityshistoriaa harrastavan suuren yleisön kannalta pidettävä erittäin tervetulleena. Vaikka teokseen sisältyvät kirjoitukset ja tutkielmat ovat alan tieteellistä kirjallisuutta seuranneille eri teoksista ja aikakauslehdistä pääasiallisesti jo entuudestaan tuttuja, niiden uudelleen lukeminen ikäänkuin virkistävänä kertauskursina tuottaa paljon nautintoa ja mielihyvää, ja ensi kertaa niihin tutustuvalla teos tarjoaa paljon uutta tietoa ja ajatuksen aihetta.

Teoksen johdantokirjoituksena on kielitieteen peruskäsitteitä selvittelyvä artikkeli »Mitä tiedämme kielitieteestä?» Siinä oiotaan eräitä yleiseen tietoisuuteen jääneitä harhakäsityksiä kielentutkimuksen luonteesta ja olemuksesta ja osoitetaan, kuinka lähelle eksaktisia tieteitä kielitiede äännelakeineen ja muine lainalaisuuksineen tulee. Kielitieteen osaksi tullut ymmärtämättömyys johtuu, kuten kirjoittaja toteaa, suurelta osalta kasvatusoloistamme ja -tottumuksistamme. Esim. oppikoulu käyttää paljon aikaa kielten opetukseen, mutta vasta viime aikoina on ruvettu tuntemaan kiinnostusta kielentutkimusta kohtaan. Pelkkä kielioppi tarjoaa ohjeita pääasiallisesti vain ilmaisukurin ylläpitämiseen, mutta se ei selvitä sitä kehityshistoriaa, joka vasta elävöittää kielen ja luo pohjan tämän alan yleiselle kansalaistiedolle. Epäilemättä kirjoittaja on oikeassa kajotessaan tähän äidinkielen opetuksessammekin yhä vielä arkaan kohtaan, ja huomautukselle on aihetta sitä enemmän, kun Kouluhallituksen määräämissä oppiennätyksissä lukion kurssissa mainitaan nimenomaan kielitietouden opettamisesta. Etenkin kielitieteen keskeisimmällä alalla, kielihistorialla, on todella tärkeätä ja maailmankuvaa avartavaa annettava sekä valvutuneelle, kehittymään pyrkivälle yksilölle että koko kansalle, ja aivan erityisesti me suomalaiset saamme lähinnä juuri kielentutkimustamme kiittää kansallisen omalaatuisuutemme tunnosta ja sen reaalisesta sisällöstä.

Tämän erityisesti opettajille herätteitä antavan johdantokirjoituksen jälkeen prof. Rapola tarkastelee eräitä kieleemme yleisiä ilmiöitä. Murteista ja niiden rajoista on miltei jokaisella kansanihmiselläkin oma käsityksensä, joka useimmiten perustuu henkilökohtaisiin, eri seuduilla tehtyihin havaintoihin tai eräissä tapauksissa syystä tai toisesta yleistyneisiin kuvitelmiin. Väitellään sen tai tämän murteen paremmuudesta toiseen

verrattuna, ja niinkuin tiedetään, tällaiset väittelyt eivät ole olleet tuntemattomia myöskään kielellemme tietoisien kehittämisen historiassa. Nykyaikaisen tieteelliseen käsitykseen ei sisälly, kuten kirjoittaja nimenomaan sanoo, minkään murteen arvioiminen toista paremmaksi. Käytännölliset näkökohdat määräävät, miten mitäkin murretta milloinkin on arvostettava, sillä emme voisi hevin kuvitella, edelleen kirjoittajan sanoja toistaaksemme, Kalevalan esittämistä Rauman murteella, samoin kuin Nortamon raumalaisten »jaaritusten» erikoisluonne varmasti katoaisi niiden siirtämisestä kalevalaiseen asuun. Murteiden synty ja kehitys on kielihistorian keskeisimpiä ongelmia, jonka ratkaiseminen kunkin murteen kohdalta vaatii laajoja erikoistutkimuksia. Yleispiirteittäinen kehitys kulkee kuitenkin tiettyjä, yleisesti hyväksytyjä linjoja, jotka prof. Rapola on teoksessaan selvästi ja viehättävän helppotajuisesti viitoittanut. Tässä hän on joutunut muutamien piirroin sivuamaan Suomen heimon historiaa ja suorittamaan alkumurteidemme tarkastelua. Alkuperäisiin heimoihin hän laskee »suomalaiset», so. varsinaissuomalaiset, hämäläiset ja karjalaiset sekä näistä varhain eronneet savolaiset. Tällaisessa yleispiirteisiin rajoituvassa esityksessä ei ehkä ole ollut tarpeellista lyhyttä toteamista yksityiskohtaisemmin pohtia alkuheimoja koskevaa kysymystä, niin mielenkiintoinen ja tieteen kannalta keskeinen kuin se onkin. Murrerajojen täsmällistä tavoittamista prof. Rapola pitää erittäin vaikeana tehtävänä: »— ei pidä luulla, etteivät toisilleen vieraat murreominaisuudet uskaltaisi kiivetä jyrkimmänkin aidan yli. Missä väestöt ovat kosketuksissa, siinä kielellisetkin ominaisuudet tekevät vaihtokauppoja. Käy kuin vesivärimalauksen kostealla paperilla: sininen ja keltainen tuhrivat toisensa vihreäksi rajaväriksi.» — »Vain siellä missä aikoinansa on ollut vuorovaikutusta ehkäisevä valtiollinen, hallinnollinen, heimokunnallinen tai muu raja, saattavat useiden yksityispiirteiden rajat siinä määrin lähestyä toisiaan, että varsinaisesta murrerajastakin voi puhua, mutta enemmän tai vähemmän mielivaltaisiksi pyrkivät tämmöiset rajat hyvin usein jäämään.» Kirjakielen ja murteiden suhteesta toisiinsa kirjoittaja lausuu, että kirjakielikin on vain eräs muunnos yhteistä kieltämme ja että lähinnä vain se seikka, että sitä on tietoisesti kehitetty ja laajimmalti kirjallisuudessa viljelty, erottaa sen kansanmurteista.

Näköaloja, joita vertaileva kielentutkimus on avannut kansamme vuosituhan-tisiin vaiheisiin, prof. Rapola selvittelee laajahkossa esseessään »Kansallisuutemme esihistoria». Pyrkinessään luomaan kuvaa vuosituhan-sien takaisesta esivanhempien kielestä, mistä kirjallisia muistomerkkejä ei ole olemassa, tutkijat samalla valottavat koko kansan muinaisuutta: sen elämää, tapoja, uskomuksia ja suhteita muihin kansoihin. Oikeaan osuva on arkeologian ja kielitieteen suhteen määrittely, jonka kirjoittaja on ottanut esseensä lähtökohdaksi ja sen ikäänkuin kaunokirjalliseksi runoksi: museoesineiden mykänkieli ei paljoakaan kerro näiden esineiden käyttäjistä, mutta antaa kuitenkin täydentäviä viittauksia siihen valtavaan rakennelmaan, jonka kielentutkijaimme henkiin havahduttama muinaiskieli luo muinaiskansan elämästä ja muinaiskansallisuuden historiasta. Omalta kohdaltamme kantasuomi ja sitä edeltävät, etäsukukielten perusteella monipuolisesti valaistut kantakielet ovat kuin viittapylväitä sen

kehityksen tiellä, joka kansallamme on ollut taivallettavana alkeellisista oloista länsimaisen kulttuurin eturintamaan.

Nyt kulumassa olevaa vuosisataa voitaneen suomalaisen kielentutkimuksen tulevassa historiassa nimittää sanakirjojen vuosisadaksi. Parhailaan valmisteltavana ovat mm. etymologinen sanakirja, josta tulee ensiarvoinen apuneuvo sekä sanaston että äännehistorian tutkijoille, ja suurelta osalta käytännöllisiä tarpeita tyydyttämään ilmestyy »Nykysuomen sanakirja». Suurin sanakirjahankkeemme on kuitenkin kansankielen sanakirja, jonka aikaansaamisen aatteellista taustaa ja nykyistä työvaihetta prof. Rapola laajalti valaisee. Määrätietoisella uurastuksella on työtä johtavan Sanakirjasäätiön suojiin muodostumassa suunnaton kieli- ja kansatieteellinen arkisto, jonka runkona ovat tieteellisesti koulutettujen kerääjien laajat kokoelmat, mutta johon erittäin arvokasta apua on saatu myös vapaaehtoiselta avustajakunnalta, jonka uskollinen harrastus on ainutlaatuista koko maailmassa. Tämän arkiston sisältämän aineiston perusteella laadittava sanakirja, johon kootaan mahdollisimman tarkkaan kansankielemme sanavarat, voinee antaa arvaamattoman paljon kansakuntamme hengen kehitykselle. Suoritetun työn arvon mukaista on, että asia tämänkin teoksen välityksellä on saatettu julkisuuteen.

Oivallisen kuvan siitä, miten kieli jatkuvasti kehittyy yhä laajenevan sivistyksen tarpeita tyydyttämään, tarjoaa tutkielma »Kielen henkistyminen». Tässä artikkelissansa prof. Rapola esittelee keskitetysti tuloksia monista laajoista sanastoa koskevista tutkimuksista. Niin paljon kuin ulkopuoliset tekijät, sanojen tietoinen sepittäminen ja vieraiden kielten tuoma apu, vaikuttavat kielen kehitykseen, ihmishengen sisäisellä kyvyllä kohota aineellisesta ja aistein havaittavasta henkiseen, yliaistilliseen maailmaan on siinä kuitenkin ratkaiseva osuutensa. Monet esimerkit, jotka on tuotu tätä kehitystä valaisemaan, samalla osoittavat, miten läheisessä suhteessa kielitiede on psykologiaan ja filosofiaan. Herkkävireisesti maalailevassa esseessään »Kansankielen maisemia ihailemassa» kirjoittaja kuvaa, millaisia elämyksiä siirtyminen uudelle murrealueelle tuottaa. Kansankieli ikäänkuin avaa maakuntien portit, ja vielä enemmänkin: se muodostuu viehättävien löytöjen maaksi jokaiselle, joka kirjoittajan sanojen mukaan oikealla tavalla herkistyneenä antautuu sen polkuja kulkemaan. Löytöretkeilijälle paljastuu kielen monia kauneusarvoja, jotka ilmenevät joskus värin ja soinnun sopusuhtaisessa harmoniassa, joskus suuressa ja yksinkertaisessa asiallisuudessa. »Karkailevina robotteina» esitetään joukko oppitekoisia sanoja, joiden kehitys tarjoaa tavallisuudesta poikkeavaa mielenkiintoa. Valaistusta saavat mm. sanat *suhautua*, *paikkaseutu*, *tieteellinen*, *opisto*, *esine*, *kohde*, *kappale*, *kalu*, *näytelmä*, *näytös*, *taide*, *huomioida*, *ottaa huomioon* ja *hienovarainen*.

Prof. Rapolan tutkijantyö on avannut uusia näköaloja kielemme kirjallisen viljelyn vuosisataiseen historiaan. »Kieli elää»-kirjansa jälkiosassa, jolle hän on antanut nimen »Sanojen elämää», hän tarkastelee yksityisten sanojen monivaiheista kehittymistä niiden nykyiseen käyttöön. Tällä tavoin mm. uskonnolliseen kieleen kuuluva *ane* sana, joka ajoittain on saanut kilpailla *anne* sanan kanssa, on perusteellisesti selvitetty. Saatamme vain todeta, miten yksityinen sana kuvastaa historiallisia käsityksiä ja

oikealla tavalla valaistuna opastaa kokonaisen aikakauden ymmärtämiseen. Vanhan kirjakielemme aarnioista ovat rakennuspuut *aviokäskey* selittävässä kirjoittelussa, jossa osoitetaan, kuinka puutteellisen oikeinkirjoituksen aiheuttama väärinlukutapaus voi tuoda kieleen uuden muodon, *aviokäskey* < *aviokesku*, vrt. *avioskeskuus* 'aviollinen seura, avioliitto'. Vanhoja sukulaisuus-, tuttavuus- ja vieraisillakäyntikäsitteitä kuvastaa *orpana* sanan yksityiskohtaisen sukupuun laadinta. Tämä kirjakielessämme harvinainen sana esiintyy laajalti murteissamme, ja sen esihistoria ulottuu ainakin suom.-volgalaiseen aikaan asti. Suom.-ugrilaisesta kantakielestä periytyy sana *erä*, joka tavataan paitsi substantiivina monine johdannaisineen myös useiden yhdyssanojen alkuosana: *erämaa*, *erämies*, *erävene* jne. Sana esiintyy vanhassa kirjasuomessa, muinaisrunoissamme ja kansanmurteissa, ja kun lisäksi otetaan sukukieltemme monilukuiset vastineet, on sanan käytäntö ja merkityksenkehitys saanut oivallisen selvityksen. Paljon mielenkiintoista esitettävää prof. Rapolalla on myös *tarkoittaa* ja *sisu* sanoista, ja vihdoin *jalo* ja *mainio* sanojen selitys on suoritettu niin yksityiskohtaisesti, että niistä yksinään olisi muodostunut pieni kirjanen. Vaikka sanojen elämää käsittelevät artikkelit ovatkin kohta kohdalta hiottuja erikoistutkimuksia, ne innostavat lukijaa tunkeutumaan pitkille ajatusretkeilyille tietojen maailmaan.

Teoksessa on pohdittu mitä monilukuisimpia kielenelämän ongelmia, joiden tunteminen kuuluu nykyajan yleissivistykseen. Kauttaaltaan pirteän henkevä esitystapa, sanonnan ilmeikäs osuvuus ja vaikeidenkin asioiden havainnollistamisen taito tuottavat lukijalle suorastaan kauno-kirjallista nautintoa, ja verrattomana etuna on pidettävä, ettei kirjoittaja ole tyytynyt pelkkien tutkimustulosten esittämiseen, vaan on halunnut nimenomaan osoittaa, minkälaisia päämääriä kotoisella kielentutkimuksellamme on, miten se näihin päämääriinsä pyrkii ja miten paljon tähän mennessä jo on saavutettu. »Kieli elää» avaa tien kansallisen tietemme keskeisimmän tutkimusalan tiedon lähteille.

Aimo Turunen.